

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત શાસ્ત્ર છે. પહેલી ગાથાના ઇષ્ટદેવની ઓળખાણ કરીને નમસ્કાર કર્યો છે. ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર. ઇષ્ટદેવ કેવા? દર્પણના તળમાં જેમ બધા પદાર્થ જણાય એમ જેના જ્ઞાનમાં બધા પદાર્થનો સમૂહ જણાય એવી જેને શક્તિ પ્રગટ થઈ ગઈ છે એવા પરમાત્માને ઓળખીને એને નમસ્કાર કર્યો છે. ધર્મનું મૂળ સર્વજ્ઞ પહેલેથી થવું જોઈએ. એક સમયમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકના પદાર્થના સમૂહને બધું પ્રત્યક્ષ છે, જેના જ્ઞાનમાં પૂર્ણ આવી જાય એવા જ્ઞાનીને દેવ કહેવામાં આવે છે એમ કરીને ઓળખાણથી કેવળીની પ્રસિદ્ધિ કરી અને એને વંદન કર્યાં. એવો બીજો હોઈ શકે નહિ. એવા દેવ જૈન વીતરાગ સિવાય બીજે હોય નહિ. એમ કહીને માંગલિક કર્યું. ...

‘હવે ઇષ્ટ આગમનું સ્તવન કરે છે.’ દેવ-શાસ્ત્ર ...

પરમાગમસ્ય જીવં નિષિદ્ધજાત્યન્ધસિન્ધુરવિધાનમ્।

સકલનયવિલસિતાનાં વિરોધમથનં નમામ્યનેકાન્તમ્।।૨।।

શું કહે છે? ‘જન્મથી અંધ પુરુષોના હાથીના વિધાનનો નિષેધ કરનાર...’ આંધળા ... બધા હાથીને જોવે. આંખો નથી સ્પર્શ ઇન્દ્રિયથી જોવે અને એનું વિધાન કરે, બતાવે કે હાથી આવો, આવો, આવો. સૂપડા જેવો હાથી છે, થાંભલા જેવો હાથી છે, એક એક ... દેખીને કહે. જન્મથી આંધળા એવા પુરુષોના હાથીના વિધાનની રીત એનો નિષેધ કરનાર. એક એક પડખાને જાણનારા આંધળાઓ આખી વસ્તુને જાણી શકતા નથી, એનો નિષેધ કરનાર કોણ? આ પરમાગમ. ‘સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત વસ્તુસ્વભાવોના ‘સકલનયવિલસિતાનામ્’ બધી નયોથી પરિપૂર્ણ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે તેમ તે નયથી એમ છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તે રીતે, હોં! સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત વસ્તુસ્વભાવ. જેવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે એના અનેક અંગોમાંથી એક એક અંગને પણ ભિન્ન ભિન્ન કરીને અનેક નયોથી તેનું જ્ઞાન કરાવે છે. ‘વિરોધમથનં’ વિરોધોને દૂર કરનાર...’ છે. નિત્યાનિત્ય, એક-અનેક આદિ ધર્મ છે એનો પણ એ પરમાગમ સ્યાદ્વાદ વિરોધ દૂર કરનાર છે, વિરોધ દૂર કરનાર છે. વિરોધ એમાં રહેતો નથી.

‘પરમાગમસ્ય ઉત્કૃષ્ટ જૈન સિદ્ધાન્તના શુભભૂત...’ પરમાગમના સિદ્ધાંતરૂપી પરમાગમ

એનું જીવભૂત. શબ્દ 'જીવ' છે એનો અર્થ જીવભૂત. એનું તત્ત્વ. આ વિના અનેકાન્ત ન હોય તો જેમ મરેલો જીવ વિનાનું કલેવર, એમ અનેકાન્ત ન હોય તો એ શાસ્ત્ર મરેલા કલેવર જેવું છે, એમ કહે છે. 'અનેકાન્તને-એક પક્ષરહિત સ્યાદ્વાદને હું...' લ્યો! આમાં ગોટો છે બધો, કહેશે નીચે. 'અનેકાન્તને-એક પક્ષરહિત સ્યાદ્વાદને...' વસ્તુના સ્વભાવમાં અનંત અંગો, ધર્મો હોય એની વાત છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં ન હોય એની વાત ક્યાંથી આવે? એથી કહ્યું ને! 'સકલનયવિલસિતાનામ્' એમાં અનેક નયોથી વિલસિત એવો એનો ધર્મ છે એને એ પરમાગમ બતાવે છે.

'અનેકાન્તને એટલે એક પક્ષરહિત સ્યાદ્વાદને હું અમૃતચંદ્રસૂરિ નમસ્કાર કરું છું.' લ્યો! અનેકાન્તને નમસ્કાર કર્યો છે. સમજાણું? એ અનેકાન્તને બહાને અત્યારે મોટા ગોટા ઉઠ્યા છે. સિદ્ધને પણ કથંચિત્ સ્વતંત્ર, કથંચિત્ પરતંત્ર (કહીએ) એનું નામ અનેકાન્ત. એમ અનેકાન્ત ન હોય. એનામાં સિદ્ધ હોય તેને અનેકાન્તપણું લાગુ પડે. પૂર્ણ સ્વતંત્ર સુખી છે બિલકુલ કિંચિત્ પરતંત્ર નથી એવા એનામાં ધર્મો છે. કથંચિત્ પરતંત્ર એવો કોઈ ધર્મ એમાં નથી. હવે સ્યાદ્વાદનો - અનેકાંતનો એવો અર્થ કરે છે, લ્યો! બધામાં ફૂદડીવાદ!

ટીકા :- "અહં અનેકાન્તં નમામિ" - હું-ગ્રંથકર્તા...' અમૃતચંદ્રાચાર્યસૂરિ જે 'સમયસાર', 'પ્રવચનસાર', 'પંચાસ્તિકાય'ના મૂળ ટીકા-કર્તા. એક એક ગ્રંથમાં આવે છે એની તો ટીકા કરી હતી. હું એક ગ્રંથકર્તા. લ્યો! જુઓ! આવ્યું કે નહિ હું ગ્રંથકર્તા? પાછળ કહ્યું હતું. હું કહેનાર છું... આવે છે ને? હું કહેનાર છું... એનો અર્થ લીધો, કહેનાર છું કહ્યું છે. હું કહેનાર છું ને આ કહેવા યોગ્ય છે ને હું એને કહું છું એમ કંઈ ભ્રમણા કરીશ નહિ, એમ કહ્યું છે. આહા...! એવા વચનોથી શાસ્ત્ર બન્યા છે. નિમિત્તપણે કોણ હતું એનું જ્ઞાન કરાવવા કહે. આત્માથી શાસ્ત્ર બને નહિ. એ વાંધા મોટા. શાસ્ત્ર આત્મા (કરે છે), આ રહ્યું લ્યો! 'હું ગ્રંથકર્તા...' છે કે નહિ? ગ્રંથકર્તા અમૃતચંદ્રાચાર્ય છે, ગ્રંથકર્તા વાણી છે? ભાષાવર્ગણા કાંઈ ગ્રંથને કરે? ભાષાવર્ગણા જ ગ્રંથને કરે, આત્મા એનો કર્તા નથી. અહીં તો હા પાડે તો હા પડે તેવું છે. અહીં તો હું ગ્રંથકર્તા નિમિત્ત કોણ છે એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. સમજાય છે? નિમિત્ત કર્તા કોણ છે. નિમિત્ત કર્તાનો અર્થ થાય છે તો સ્વતંત્ર પણ નિમિત્તપણે હું હતો એટલું નિમિત્તકર્તા, ગ્રંથકર્તા એમ કહેવામાં આવ્યું છે. નિમિત્ત કર્તાનો અર્થ કે, પરનો કર્તા નથી. એનો અર્થ જ ઈ છે. આ શબ્દો આવે એટલે વાંધા ઉઠાવે, લ્યો! હું કર્તા છું, આવ્યું નહિ? હું કરું છું. એ તો કઈ અપેક્ષાએ લખ્યું છે, લખવાની ભાષા છે. પોતે ૨૨૬ ગાથામાં કહ્યું છે, છેલ્લામાં છે. વર્ણો આ કહ્યું, પદે થયું વાક્ય અને વાક્યે થયું શાસ્ત્ર. છેલ્લી ગાથા છે, લ્યો!

વર્ણેઃ કૃતાનિ ચિત્રૈઃ પદાનિ તુ પદૈઃ કૃતાનિ વાક્યાનિ ।

વાક્યૈઃ કૃતં પવિત્રં શાસ્ત્રમિદં ન પુનરસ્સામિઃ ॥૨૨૬॥

એ એનો અર્થ એવો કરે છે કે, પોતાની લઘુતા નક્કી કરશે. એ 'સમયસાર'ના માહાત્મ્ય માટે બતાવે છે, બાકી કર્યું છે તો એણે, એવી વાત કરે છે. છે? 'સ્વામી અમૃતચન્દ્ર મહારાજ ગ્રંથ પૂર્ણ કરતા પોતાની લઘુતા બતાવે છે..' લઘુતા એટલે? ... સમજાય છે? ... 'વર્ણે: કૃતાનિ ચિત્રૈ:' જોયું? 'ચિત્રૈ:' એટલે અનેક પ્રકારના અક્ષરો વડે રચાયેલું પદ, પદોથી બનાવેલું વાક્ય એમ જોયું? અને વાક્યોથી પછી આ પવિત્ર શુદ્ધ શાસ્ત્ર કહ્યું. બનાવવામાં આવ્યું છે. 'અમે કાંઈ પણ બનાવ્યું નથી.' એ તો કહે લઘુતા માટે પણ કરેલું તો છે ને? આ વાંધા લ્યો! ઠીક કરેલું નથી. 'વર્ણે: કૃતાનિ ચિત્રૈ:' એમ છે ને? અનેક પ્રકારના ચિત્રવાળા એટલે અનેક પ્રકારના અક્ષરો વડે 'કૃતાનિ' છે. આત્માથી કરાયેલું નથી. કહો! સમજાણું કાંઈ? મોટા વાંધા ચાલે છે.

“અહં અનેકાન્તં નમામિ” હું-ગ્રંથકર્તા અનેકાન્ત-એકપક્ષ રહિત સ્યાદ્વાદને નમસ્કાર કરું છું. જુઓ! એકપક્ષ રહિત એટલે એક પક્ષ નહિ. આત્મા નિત્ય જ છે, અનિત્ય છે, એક જ છે, અનેક જ છે, ... એમ એકાન્ત નથી. જેમ છે તેમ એક પક્ષ રહિત સ્યાદ્ અપેક્ષાએ વાદ કહેવું એવા અનેકાન્તને હું 'નમસ્કાર કરું છું.' શબ્દમાં દરેકમાં ફેર, અર્થ ન કરે તો શું થાય?

'અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે જિનાગમને નમસ્કાર કરવા હતા,...' પ્રશ્ન આ છે. પરમાગમનું 'જીવં', અનેકાંતને નમસ્કાર કર્યા. પરમાગમનું 'જીવં' અથવા 'જીવં' અનેકાન્તને નમસ્કાર. પરમાગમને કેમ નમસ્કાર ન કર્યો? 'અહીં સ્યાદ્વાદને નમસ્કાર કર્યા તેનું કારણ શું?' લ્યો! 'તેનો ઉત્તર' સ્યાદ્વાદને કેમ નમસ્કાર કર્યા એટલે અનેકાન્તને કેમ નમસ્કાર કર્યા? એમ. પરમાગમને નમસ્કાર કરવો છે પણ પરમાગમનો જીવ તો અનેકાન્ત છે તો પરમાગમને નમસ્કાર કરવો હતો.

'તેનો ઉત્તર-જે સ્યાદ્વાદને નમસ્કાર કર્યા તે કેવો છે?' લ્યો! સ્યાદ્વાદને કેવો છે? 'ઉત્કૃષ્ટ જૈન સિદ્ધાન્તના જીવભૂત છે.' એ પરમાગમનો જીવભૂત છે માટે એને નમસ્કાર કર્યો છે. એનું તત્ત્વ છે. સમજાણું? પરમાગમનું એ સત્ત્વ છે, પરમાગમનો એ માલ છે, અનેકાન્ત એ પરમાગમનો માલ છે. દરેક દ્રવ્ય દ્રવ્યપણે છે, પરદ્રવ્યપણે નથી, દરેક ગુણ ગુણપણે છે, બીજા ગુણપણે નથી. દરેક પર્યાય સ્વપણે છે, પરપણે નથી. એવું જે અનેકાન્ત વસ્તુનું સ્વરૂપ છે એમાં. એવું સ્વરૂપ પરમાગમનો જીવભૂત અનેકાંત, એને અમે નમસ્કાર કર્યો છે. કેમકે પરમાગમનો એ જીવભૂત છે.

પરમાગમને નમસ્કાર ન કર્યો અને આને કેમ કર્યો? (કેમકે) એ પરમાગમનું સત્ત્વ છે. અનેકાન્ત એ પરમાગમનો સાર છે. માટે એને નમસ્કાર કર્યો છે. દરેકને આવું અનેકાંત લગાડી દેવું, એમ કેટલાક કહે છે. સમજ્યા ને? લગાવ્યું છે ને! જુઓને! કેટલાક પંડિતો સામા પડ્યા છે કે આમ ન હોય. સિદ્ધ પણ પરતંત્ર, સાદિ અનંત પરતંત્ર (છે). કહો!

સાદિ અનંત પરતંત્ર થયા, આગળ ન જઈ શક્યા એટલે. સિદ્ધ થયા ને ત્યારથી. સિદ્ધ થયા ત્યારથી તે અનંત કાળ સુધી પરતંત્ર. સાદિ અનંત પરતંત્ર. સંસારી તો પરતંત્ર હતા એ તો વળી જુદું. સમજાય છે કાંઈ? કોઈ સિદ્ધને પરતંત્ર ઠરાવે છે. ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી એટલે જાતા નથી એટલું પરતંત્ર ખરું કે નહિ? વિભાવિકશક્તિ ... તો નિમિત્તાધીન કામ નથી કરી શકતી. સિદ્ધને શરીર પ્રમાણે એનો આકાર રહેવો પડ્યો. છેલ્લા શરીર પ્રમાણે આકાર રહેવો પડ્યો ને? એટલા પરાધીન છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કોણ કરે છે લાંબો? પરાધીન જરીએ નથી. પોતાનો સ્વભાવ પૂર્ણ સ્વતંત્ર પ્રગટ્યો છે, જરીયે પરતંત્ર છે નહિ. એમ નથી કે અનેકાંત એટલે કંઈક સ્વતંત્ર અને કંઈક પરતંત્ર. એ અનેકાન્ત એમ નથી. એનામાં સ્વતંત્રતા પૂર્ણ થઈ છે, પરતંત્રતા જરીએ નથી એવા અનેકાન્તને ભગવાન પરમાગમનો જીવ કહે છે. પરમાગમનું બીજું છે. 'ઉત્કૃષ્ટ જૈન સિદ્ધાન્તના જીવભૂત છે.'

ભાવાર્થ :- 'જેમ શરીર જીવ સહિત કાર્યકારી છે,...' જુઓ! એ..ય...! કાર્યકારીનો અર્થ કે જીવ હોય તો શરીરને જીવ કહેવાય, આ સચેત શરીરને, પણ જીવ એકલો ન હોય તો મડદું કહેવાય, એમ એટલી વાત છે. જીવ ન હોય તો શરીર મડદું કહેવાય, જીવ હોય તો એને શરીરને સચેતન કહેવાય કે આનું શરીર છે. ... શરીર જીવ સહિત કાર્યકારી છે એટલે જીવ હોય તો શરીરનું કાર્યકારીપણું થાય એમ અહીં નથી કહેવું. શરીરનું કાર્ય તો શરીરથી થાય છે પણ શરીરમાં જીવ હોય તો શરીરની કિંમત કહેવાય નહિતર મડદું છે, એમ. બાળી મુકે છે કે નહિ? જીવ હોય ત્યાં સુધી રાખે, જીવ નીકળ્યો એટલે જાવ બાળી દ્યો, કરો રાખ. જીવ હોય ત્યાં સુધી એક માખી બેસવા ન દ્યે, ફલાણું જોઈએ, પંખા નાખે... જીવ ગયો એટલે નાખો, ઠાઠડીએ મજબૂત બાંધો. કહો! એવું બાંધે કે માથે શ્વાસ ન લઈ શકે એટલું આમ બાંધે. એ જીવ વિનાના શરીરની જેમ કાંઈ કિંમત નથી એમ કહેવું છે.

'જીવ વિનાનું મૃતક શરીર કાંઈ કામનું નથી...' પછી અર્થે વાંધા ઉઠાવે, ક્ષણે ક્ષણે ઉઠાવે ... સત્યની એવી ચીજ છે. 'તેમ જૈન સિદ્ધાંત છે તે વચનાત્મક છે,...' લ્યો! જૈન સિદ્ધાંત છે તે વચન સ્વરૂપ છે. શબ્દો તો વચન સ્વરૂપ છે ને? આ આગમ. 'વચન ક્રમવર્તી છે.' જુઓ! અહીં સ્યાદાદ સિદ્ધ કરવું છે ને. વચન છે તે ક્રમે ક્રમે કહી શકે, એક સાથે આખું કહી શકતું નથી. એક દ્રવ્યના અનંત ગુણો એક સાથે કહી શકે? નિત્યપણું, અનિત્યપણું એક સાથે કહી શકે? એમ વચન ક્રમવર્તી છે એટલે એક સાથે કહી શકતા નથી.

'તે જે કથન કરે છે તે એક નયની પ્રધાનતાથી કરે છે,...' વચન જે પદાર્થનો સ્વભાવ કહે છે તે ક્રમે ક્રમે કરીને કહે છે અને તેથી તે વચન તે એક નયની પ્રધાનતાથી વચન

હોય. ‘પરન્તુ જૈન સિદ્ધાંત સર્વત્ર સ્યાદ્વાદથી વ્યાપ્ત છે.’ જુઓ! અહીં આવ્યું. પરન્તુ જૈન સિદ્ધાંત ભગવાનની વાણી સર્વત્ર સ્યાદ્વાદથી-કથંચિત્ કહેવાથી વ્યાપ્ત છે. એટલે આમાં ભ્રમણા નાખે. ‘જ્યાં એક નયની પ્રધાનતા છે ત્યાં બીજો નય સાપેક્ષ છે...’ એક નયથી આત્મા નિત્ય કહે ત્યાં બીજો નય અનિત્ય તે સાપેક્ષમાં રહેલો છે. અનિત્ય પણ ભેગો છે, નિત્ય કીધો માટે નિત્ય છે એમ છે નહિ.

‘બીજો નય સાપેક્ષ છે...’ એક નયની મુખ્યતાથી કીધું જુઓ! પ્રધાનતા. ‘ત્યાં બીજો નય સાપેક્ષ છે તેથી જૈન સિદ્ધાંત આ જીવને કાર્યકારી છે.’ લ્યો! જૈન સિદ્ધાંત આ જીવને કાર્યકારી છે. એ વચન સ્વરૂપ જૈન સિદ્ધાંત. ... કહે ને વાત આવે ત્યારે. એકકોર કહે જૈન સિદ્ધાંતથી જ્ઞાન થાતું નથી, વાણીથી જ્ઞાન થાતું નથી, લ્યો! નિમિત્તપણું કોણ છે એ બતાવવું છે ને! સમજાણું કાંઈ? કહે છે કે જ્ઞાનીને એ શાસ્ત્રથી જ્ઞાન થાતું નથી, વાણીથી જ્ઞાન થાતું નથી, દિવ્યધ્વનિથી પણ થતું નથી. કહો! જ્ઞાન જ્ઞાનથી થાય છે પણ એમાં નિમિત્ત કોણ હતું એની વાત કરીને જૈન સિદ્ધાંત આ જીવને આ અપેક્ષાએ કાર્યકારી છે. સમજાણું કાંઈ?

‘અન્યમતના સિદ્ધાંત એક પક્ષથી દૂષિત છે,...’ બીજાના અજ્ઞાનીના કહેલા શાસ્ત્રો એક જ પક્ષી, બીજા પક્ષને નહિ માનવાને કારણે દૂષિત છે. ‘સ્યાદ્વાદરહિત છે...’ એમાં સ્યાદ્વાદવાદપણું નથી. અપેક્ષાએ જાણીને કહેવું એક પક્ષ છે અને બીજો પક્ષ પણ સામે છે એ વાત નથી માનતા. ‘માટે કાર્યકારી નથી.’ એટલું સિદ્ધ કરવું છે. અનેકાન્ત સર્વજ્ઞના કહેલા સિદ્ધાંતો જીવને નિમિત્તરૂપે કાર્યકારી કહેવામાં આવે છે. અને અજ્ઞાનીના સિદ્ધાંત એક પક્ષથી દૂષિત છે તેથી તે કાર્યકારી છે નહિ. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરની વાણી પરમાગમ અનેકાન્તથી ભરેલી છે, એ જ આત્માને હિતકર છે. કારણ કે વાસ્તવિક વસ્તુના સ્વરૂપને બતાવનાર છે.

‘જે જૈનશાસ્ત્રના...’ હવે અહીં કહે છે, જુઓ! ‘જે જૈનશાસ્ત્રના ઉપદેશને પણ પોતાના અજ્ઞાનથી સ્યાદ્વાદરહિત શ્રદ્ધે છે...’ લ્યો! એમાં પણ પાછી અપેક્ષાથી જે કહ્યું હોય એને ન સમજે અને એકાંતથી માને. ‘જે જૈનશાસ્ત્રના ઉપદેશને પણ...’ એમ. બીજાને તો શું, બીજાની તો વાત કરી-અન્યમતિ વિશે. જૈનશાસ્ત્રમાં અનેકાન્તથી કથન છે એને પણ પોતાના જ્ઞાનથી સ્યાદ્વાદરહિત અપેક્ષા કથન વિના એકાંત નિત્ય માને કાં અનિત્ય જ માને કાં શુદ્ધ જ માને, પર્યાયમાં અશુદ્ધતા સંસારીને ન માને. ‘એવા અજ્ઞાનથી સ્યાદ્વાદરહિત શ્રદ્ધે છે તેને વિપરીત ફળ મળે છે.’ લ્યો! આ જૈનશાસ્ત્રના ભણનારને પણ પોતાના અજ્ઞાનથી સ્યાદ્વાદરહિત શ્રદ્ધે તેને તેનું વિપરીત ફળ આવે છે. પેલામાં પહેલું કાર્યકારી કહ્યું હતું ને? પણ એ તો વાસ્તવિક તત્ત્વ અનેકાંતથી સમજે એને કાર્યકારી (થાય). એને પણ પોતાના જ્ઞાનથી... શાસ્ત્રોના જુઓને અર્થ કેટલા ફેરવે! પણ શું થાય એમાં? ઓહો...! આખી વાત

ફેરવી નાખી. એ કહે છે કે, તમે ફેરવ્યું. ઇ એમ કહે છે. પંડિતો ને પંડિતોમાં બે વચ્ચે વાંધા પડ્યા અત્યારે તો.

‘જૈનશાસ્ત્રના ઉપદેશને પણ...’ એમ. પેલામાં તો દૂષિત છે જ પણ જૈન સિદ્ધાંતના ‘ઉપદેશને પણ પોતાના અજ્ઞાનથી...’ એટલે એમાં તો છે એ અનેકાન્તપણું યથાર્થ છે પણ ‘પોતાના અજ્ઞાનથી સ્યાદ્વાદરહિત...’ અપેક્ષાના કથન વિના શ્રદ્ધે છે તેને તો વિપરીત ફળ મળે છે, એને તો મિથ્યાત્વનું ફળ ને ચાર ગતિના દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. ‘માટે સ્યાદ્વાદ પરમાગમના જીવભૂત છે.’ માટે અનેકાન્તવાદ અનેકાન્ત એનો સ્વભાવ છે, સ્યાદ્વાદ એનું કથન છે. અનેકાન્ત એનો ધર્મ છે અને સ્યાદ્વાદ એનું કથન છે. ... ‘માટે સ્યાદ્વાદ...’ અપેક્ષાથી કહેવું એ ‘પરમાગમનું જીવભૂત...’ જીવ સત્ત્વ છે. પરમાગમનું જીવતું ચેતન એ છે—અનેકાન્ત. ‘તેને નમસ્કાર કરું છું.’ કહો! સમજાણું કાંઈ? સ્વથી લાભ થાય ને પરથી લાભ થાય, બે પ્રકારનું અનેકાંત, એમ વળી પાછા લગાવે. અનેકાન્ત છે. બોલાય એમ ખરું, ભાષામાં આવે આનાથી આમ થાય, આનાથી આમ થાય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ લાભ આવે ભાષા પણ છે નહિ, લાભ શું છે પણ? શું થાય? વસ્તુ જ એવી છે. સાંભળવાનો ભાવ-વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે? અને એની યોગ્યતા હોય તો એવું નિમિત્ત ન હોય એમ હોય? છતાં એનાથી થતું નથી. બોલવામાં એમ આવે કે એનાથી થાય. ધર્માસ્તિકાય હોય તો ગતિ થાય, એમ બોલે ને? ધર્માસ્તિકાય હોય તો ગતિ થાય, અધર્માસ્તિકાય હોય સ્થિરતા થાય. એટલે કાંઈ એમ નથી. વ્યવહારનયનું કથન આવે. એમ અહીં કીધું ને? શાસ્ત્ર વિના જ્ઞાન નથી એમ પણ કીધું, લ્યોને! ... તેનાથી કાર્યકારી થાય એમ લીધું, લ્યો! સમજાય છે? નિમિત્તથી કથન છે ને, ભાઈ! પરમાગમ શાસ્ત્ર કહેવું છે એટલે વચનાત્મક કથન છે. એમાં અનેકાંતપણું પડેલું છે. એને બરાબર સમજે તો એને અનેકાંત કાર્યકારી શાસ્ત્ર કહેવાય. એમ કીધું ને? નહિતર કહે, એના ઇ શાસ્ત્રને વિપરીત ફળ મળે. એ જ શાસ્ત્રને પોતે પોતાની સમજણની અપેક્ષાએ વાત કહી ને? શાસ્ત્ર તો શાસ્ત્ર છે, એમ કીધું ને? નહિતર આ શું કરવા લાખે? ‘જૈનશાસ્ત્રના ઉપદેશને પણ...’ એટલે એની વાણીને પણ ‘પોતાના અજ્ઞાનથી...’ એ તો પોતાનું અજ્ઞાન થયું. સ્યાદ્વાદને સમજવું એ પણ પોતાનું જ્ઞાન અને વિરુદ્ધ સમજવું એ પણ પોતાનું અજ્ઞાન છે. સમજાણું કે નહિ? બરાબર સમજે તો જ્ઞાન પોતાનું થયું અને ન સમજે એને તો અજ્ઞાન એનું થયું. એટલે પોતાને કારણે એને જ્ઞાન, અજ્ઞાન થાય છે. ‘માટે સ્યાદ્વાદ પરમાગમના જીવભૂત છે. તેને નમસ્કાર કરું છું.’

‘વળી કેવો છે સ્યાદ્વાદ? ‘નિષિદ્ધજાત્યન્ધસિન્ધુરવિધાન’...’ ‘સિન્ધુર’ શું લીધું? ‘સિન્ધુર’ એટલે? ‘સિન્ધુર’નો અર્થ હાથી, ‘સિન્ધુર’ એટલે હાથી. ‘જન્માંધ પુરુષોનું હસ્તિવિધાન જેણે

દૂર કર્યું છે...' ભાષા જુઓ! આંધળા પુરુષોનું હાથીનું કથન જોણે વિરોધ દૂર કર્યો છે. સમજાય છે? એક એક અવયવને એક એક પૂછડું પકડ્યું હોય એને સાવરણી જેવો હાથી લાગે, લ્યો! દાંત પકડ્યા હોય એને ... લાગે, પગ પકડ્યો હોય એને થાંભલા જેવો લાગે લ્યો! .. એને મોટી કોઠી જેવું લાગે. હાથી કોઠી જેવો હતો. એક કહે કે, સાવરણી જેવો હતો, એક કહે કે થાંભલા જેવો હતો, એક કાન પકડીને કહે કે મોટા સૂપડા જેવો હતો, આખો તો આમ જોવે નહિ. એક એક અંગને એના અંગો જેટલા છે એટલાથી આખુ અંગ જોવું જોઈએ એમ ન જોતા જે એના અંગો છે, એના અંગો છે એને ન જોતા એ માહેલું એક એક અંગ જોઈને આખા અંગીને ભૂલી જાય છે.

'જન્માંધ પુરુષો હસ્તિના વિધાન...' એટલે કથન કરવું. 'જેણે દૂર કર્યું છે...' એકાંતને. એવો સ્યાદાદ છે. 'જેમ ઘણા જન્માંધ પુરુષો મળ્યા.' બધા આંધળા મળ્યા. 'તેમણે એક હાથીના અનેક અંગ પોતાની સ્પર્શેન્દ્રિયથી જુદા જુદા જાણ્યા.' લ્યો! એક જ હાથીના અનેક અંગ. હાથી એક, અંગ અનેક. એને 'પોતાની સ્પર્શેન્દ્રિયથી...' જુઓ! આંધળા તો સ્પર્શથી જાણેને આમ? જુદા જુદા જાણ્યા. કહો! સમજાણું? 'આંખો વિના આખા સર્વાંગ હાથીને ન જાણવાથી...' આંખો હોય તો એમાં સર્વાંગ હાથીને જાણે. સર્વાંગ, સર્વાંગ. પેલું અનેક અંગને એક એકથી જાણ્યું. 'સર્વાંગ હાથીને ન જાણવાથી હાથીનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે કહીને...' આંધળાઓ હાથીને અનેક પ્રકારે કહે. થાંભલા જેવો છે ને કોઠી જેવો છે ને ફલાણું છે ને ફલાણું છે... 'એક અંગને જ સર્વાંગ ગણીને...' લ્યો! એક જ ભાગને આખો હાથી ગણે છે.

'પરસ્પર વાદ કરવા લાગ્યા.' માહોમાહે ઝઘડા કરવા લાગ્યા. પેલો કહે, સૂપડા જેવો હાથી નથી, પેલો કહે, તું કહે એવો નથી, પેલો કહે, તું કહે એવો નથી. એક એક અંગને જાણીને સ્પર્શેન્દ્રિયથી જાણ્યું, સમજાણું? દૂધનો દાખલો આવે છે ને? આંધળાને દૂધ (આપ્યું). દૂધ કેવું છે? ભાઈ! તો કહ્યું, બગલાની પાંખ જેવું. બગલું કેવડું હોય? કે, આવડું. એવું દૂધ ખવાય નહિ મારાથી. એ તો પાંખની ઉપમા કીધી. આંધળાએ જોયું નહિ. આંધળાને કહ્યું દૂધ કેવું? તો કહે, ધોળુ. ધોળુ કેવું હોય? બગલાના પાંખ જેવું, બગલું કેવું હોય? કે, આવું. એને હાથ અડ્યો. તો કહે, ના એ મારાથી ખવાય નહિ. પણ બગલાનો આકાર પૂછ્યો. આંધળાને દેખ્યા વિના બગલાનો ધોળો રંગ કેવો છે એની ખબર નથી. એમ આંધળા અનેક અંગમાં એક એક અંગને સ્પર્શને સ્પર્શ ઇન્દ્રિય દ્વારા આખા હાથીનું રૂપ કહે છે. માહોમાહે વિવાદ કરે. પેલો કહે, હાથી આવો. ના, ના. મેં પ્રત્યક્ષ દેખ્યો છે, પૂછડું આવું હતું, પગ આવો હતો, ફલાણું આવું હતું. સૂંઢ આવી મોટી. આમ આમ સૂંઢ હતી, સાંબેલા જેવી, લ્યો! સમજાણું?

'આખા સર્વાંગ હાથીને ન જાણવાથી હાથીનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે કહીને પરસ્પર માંહોમાંહે

વાદ કરવા લાગ્યા. ત્યાં આંખો વાળો પુરુષ હાથીનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને...' લ્યો! 'આંખો વાળો પુરુષ હાથીનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને...' એક જ આત્માના અનેક ધર્મો છે એમાં એક એક ધર્મ ગણીને અજ્ઞાનીઓએ વાદવિવાદ કર્યો છે. આત્મામાં જે નિત્ય ત્રિકાળ છે તે એક જ દેખીને (કહેવા લાગ્યા), નિત્ય જ છે. અનિત્ય દેખીને કહે, અનિત્ય જ છે, એક દેખીને એક જ છે. એમ ... હોં! આખું સ્વરૂપ તો અહીં સર્વજ્ઞ વિના જાણવામાં આવ્યું નથી. આંખ ઉઘડી હોય તો આખું વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણે. એક એક અંગ પકડીને બેઠા, બસ! નિત્ય છે, નિત્ય છે. પેલો કહે, એક જ છે, એક જ છે આત્મા, લ્યો! 'આંખો વાળો પુરુષ હાથીનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને તેમની ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાને દૂર કરે છે,...' કહો! સમજાણું? કોની? આંધળાઓ હાથીને દેખનારા એક એક અંગને દેખીને માહોમાહે વિવાદ કરતા હતા તેને હાથીને આંખથી દેખનારો (તેમની) 'ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાને દૂર કરે છે,...' એટલે ... એવો આખો નથી, બધા મળીને આખા હાથીનું સ્વરૂપ છે.

'તેમ અજ્ઞાની એક વસ્તુના અનેક અંગોનો...' ભાષા અહીં છે, જુઓ! 'તેમ અજ્ઞાની એક વસ્તુના અનેક અંગો...' એમાં અનેક અંગો છે. સમજાણું કાંઈ? એક આત્મામાં અનંતા ધર્મો છે, નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનેક ગુણો એમાં છે, અંગો એના છે ને! છે એની વ્યાખ્યા કરવાની. 'અજ્ઞાની એક વસ્તુના અનેક અંગોનો પોતાની બુદ્ધિથી...' છે તો વસ્તુના અનેક અંગ વસ્તુમાં પણ 'પોતાની બુદ્ધિથી જુદી જુદી અન્ય અન્ય રીતિથી નિશ્ચય કરે છે.' એમ કહે છે. વસ્તુમાં તો અનંત ધર્મ છે-નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક, ભેદ-અભેદ (એવા) અનેક ધર્મો છે પણ 'પોતાની બુદ્ધિથી...' પોતાની બુદ્ધિથી એટલે વસ્તુમાં છે એ રીતે નથી જાણતો. 'જુદી જુદી અન્ય અન્ય રીતિથી...' જુદી જુદી અન્ય અન્ય રીતિ. એકાન્ત આત્મા ક્ષણિક જ છે. લ્યો! એ રીતિ બીજી થઈ ગઈ. એકાન્ત આત્મા નિત્ય જ છે, એ રીત બીજી થઈ ગઈ. 'અન્ય અન્ય રીતિથી નિશ્ચય કરે છે. 'સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સર્વાંગ (સંપૂર્ણ) વસ્તુને ન જાણવાથી...' આખું આત્માનું, પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનું પૂર્ણ સ્વરૂપ અખંડ શું છે (તેના) 'સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સર્વાંગ (સંપૂર્ણ) વસ્તુને ન જાણવાથી એકાંતરૂપ વસ્તુ માનીને...' એક જ ગુણને, એક જ દશાને, એક જ સ્થિતિને માનવાથી પરસ્પર વાદ કરે છે. વાદ કરે છે. પેલો કહે કે ક્ષણિક છે, અરે...! પલટે છે ખબર નથી?

.... કહે, પરમાણુ લીલો એક રંગનો હોય તો અનાદિઅનંત લીલો જ રહે. નહિંતર દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય એમ કહે છે. શું ? લીલો એક ગુણ હોય કે બે ગુણ હોય, એવો અનાદિઅનંત રહે. એક ગુણ બે ગુણ ન થાય. એક ગુણ બે ગુણ થાય તો દ્રવ્ય નાશ થઈ જાય. એમ કહેતા. એવું કહેતા, બહુ કહેતા, બહુ જોરદાર કહેતા હતા ને? એવું જોર કરતા હતા. નહિ, એક પરમાણુનો એક લીલો ગુણ એ બે ગુણ થાય અને લીલાનો પીળો થાય તો દ્રવ્ય ક્યાં રહ્યું? દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય, એમ. પર્યાય બદલે તો દ્રવ્યનો નાશ

થઈ ગયો એમ કહેતા. એના ગુરુની સામે પડતા. કહો! હવે જૈનમાં રહેલા આવા એમ કહેવાય કે, અમે બધા ભણેલા છીએ, એને પણ આવા ગોટા. વસ્તુની ખબર ન મળે. પલટે, પલટે શું? પલટે શું? પણ પલટે ત્યારે પર્યાય પલટે કે નહિ? પર્યાય હોય ભલે પણ પલટે? એક ગુણ ને બે ગુણ થઈ જાય તો દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય. પરમાણુમાં ઠંડીની ગરમી થઈ જાય તો વસ્તુનો નાશ થઈ જાય. પરમાણુ ખાટા હોય અને એ મીઠા થઈ જાય તો એનો નાશ થઈ જાય. ઈ થાય છે ને પરમાણુ બીજા? બીજા પરમાણુ અંદર મીઠા હતા એ બહાર આવ્યા માટે મીઠા લીધા. એ ... પરમાણુ જે ખાટા હતા એ મીઠા નથી થયા. એમ ... મીઠા અંદર હતા એ બહાર આવ્યા. એવા હતા. કહો! સમજાણું આમાં? એવી ધમાલ કરે, બહુ ધમાલ કરે. આહાહા...! જૈન સિદ્ધાંતનો હું જાણનાર છું.

અજ્ઞાની સંપૂર્ણ વસ્તુને ન જાણવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન વિના ‘એકાંતરૂપ વસ્તુ માનીને પરસ્પર વાદ કરે છે...’ લ્યો! જુઓને! બૌદ્ધ ક્ષણિક જ માને છે, મોટો આખો બૌદ્ધનો મત છે. ક્ષણિક રહે એ વસ્તુ, ક્ષણિક રહે એ વસ્તુ, કાયમ રહે એ વસ્તુ નહિ. વેદાંત તદ્દન એકાંત વસ્તુને માને. બસ! વસ્તુ ધ્રુવ જ છે. પલટે? વસ્તુ પલટે? એકવાર બાવો ભાગ્યો. એ જાણે કે આ અધ્યાત્મની વાત કરે છે. મહારાજ! લાવો આપણે જઈએ. કીધું, ભાઈ! વસ્તુ પલટે છે. વસ્તુ પલટે? આત્મા પલટે? ઓ...ય! આપણે સાંભળવું નથી. આત્મા પલટે તો આત્માનો નાશ થઈ જાય. અવિનાશી વસ્તુ છે. આહાહા...! ભાઈ! અવિનાશી તો વસ્તુ તરીકે છે પણ પર્યાય તરીકે તો નાશવાન છે, પર્યાય તરીકે નાશવાન છે. પર્યાય પલટી જાય છે, નાશવાન છે. નાશવાન અને અવિનાશી બન્ને એના ધર્મ છે. એકલો અવિનાશી માને તોપણ નહિ, એકલો વિનાશી માને તોપણ નહિ. શરીરાદિને નાશવાન માને અને આત્માને અવિનાશી માને, પણ એ તો કઈ અપેક્ષાએ? સમજાણું? આ શરીરની પર્યાય પલટી જાય છે એક સાથે જાજાની એ અપેક્ષાએ નાશ થયો એમ કહેવાય. પણ આત્મા પણ વિનાશીક છે. ક્ષણે ક્ષણે આત્મા પલટે એ અપેક્ષાએ વિનાશીક છે. વ્યય થાય છે, નાશ થાય છે, વિનાશ થાય છે, મૃત્યુ થાય છે. આહાહા...! સંસારનું મરણ થાય તેને મોક્ષનો ઉત્પાદ થાય છે. આત્મા સંસારથી મરી જાય છે, મોક્ષ થાય ત્યારે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એમ દરેક પદાર્થ નવી નવી અવસ્થાએ ઊપજે છે, પૂર્વ અવસ્થાથી વ્યય થાય, નાશ થઈ જાય છે. છતાં વસ્તુનો નાશ નથી.

‘સ્યાદ્વાદ વિદ્યાના બળ વડે...’ ‘ત્યાં સ્યાદ્વાદ વિદ્યાના બળ વડે...’ ત્યાં પહેલા આંખોનું હતું. અહીં સ્યાદ્વાદ વિદ્યાના બળ વડે (એમ લીધું). પણ અપેક્ષાથી કથન હતું જે વસ્તુના સ્વભાવનું, જ્યારે અવિનાશી કહેવો હતો ત્યારે ત્રિકાળની અપેક્ષા અવિનાશી કહ્યો અને આ સંયોગને વિનાશીક કહ્યા. આવે છે ને? .. તું અવિનાશી. ... અવિનાશીનો અર્થ કે, આ બધું બદલી જાય પણ તું કાંઈ આત્મા બદલીને બીજો થતો નથી. આ તો બીજી પર્યાય બદલીને બીજી દશા થઈ જાય એ અપેક્ષાએ. બાકી સમયે સમયે વિનાશીક આત્મા છે. વિનાશીક

હશે? પર્યાય અપેક્ષાએ વિનાશ. પર્યાય બદલે છે, બદલે કહો કે વિનાશ કહો. પહેલાની અવસ્થા હતી તે ગઈ, ગઈ ને બીજી નવી થઈ, ધ્રુવપણે તો કાયમ રહ્યો. આવું ન જાણે ત્યાં સુધી વસ્તુના પૂર્ણ સ્વરૂપને એણે ઓળખ્યું નથી.

‘શ્યાદ્વાદ વિદ્યાના બળ વડે...’ ભગવાને કહેલું અનેકાન્ત એવા જ્ઞાનના ‘બળ વડે સમ્યગ્જ્ઞાની યથાર્થપણે વસ્તુનો નિર્ણય કરી તેમની ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના દૂર કરે છે.’ પેલા આંધળાની જેમ ભિન્ન ભિન્ન (કલ્પના દૂર) કરી. એમ સમ્યગ્જ્ઞાની વસ્તુના યથાર્થપણાનો (નિર્ણય કરી ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાને દૂર કરે છે). બધાય ધર્મ સાચા, બધા સાચા. એમ નથી એમ કહે છે. કહે છે ને કેટલાક? બધા ધર્મ સાચા, આપણને તો કાંઈ ખોટા લાગતા નથી. ઈ પોતે જ ખોટો છે. બધા ધર્મ આપણે તો બધામાં સારું જ લાગે છે. એ અહીં કહે છે કે, મુર્ખ છો, તને ભાન નથી. પૂર્ણ ધર્મના અવયવને, પૂર્ણ અંગોને ન જાણનાર એમાં એકેય સાચો ધર્મ હોઈ શકે નહિ. સમજાણું આમાં?

કહે છે, ‘શ્યાદ્વાદ વિદ્યાના બળ વડે સમ્યગ્જ્ઞાની...’ સાચો જ્ઞાની, યથાર્થ તત્ત્વને જાણનાર. કાર્ય થાય છે તે પર્યાયમાં (થાય છે), દ્રવ્ય તેવું ને તેવું રહે છે. એવા બન્ને ધર્મો એનામાં જાણતો, પોતાના અનુભવથી જાણતો, પોતાના જ્ઞાનથી જાણતો એ સમ્યગ્જ્ઞાની યથાર્થપણે વસ્તુનો નિર્ણય કરી તેમની એટલે અજ્ઞાનીની ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના, એકાંત ક્ષણિક છે કે એકાંત નિત્ય છે ‘એવી ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના દૂર કરે છે. તેનું ઉદાહરણ-’ એનો દાખલો આપે છે.

‘સાંખ્યમતી વસ્તુને નિત્ય જ માને છે...’ તદ્દન નિત્ય છે, પલટતી નથી, બદલતી નથી સાંખ્ય (વસ્તુને) એવી માને છે. અપરિણામી કૂટસ્થ. ‘બૌદ્ધમતી ક્ષણિક જ માને છે.’ આ મોટો બૌદ્ધ મત છે ને અત્યારે? અનિત્ય છે, એક જ સમય વસ્તુ રહે. બે સમય તો દોષ થઈ ગયો. વિકારી થઈ ગઈ. એક ક્ષણિક જ માને છે, એક સમયનો જ આત્મા. કોઈ પણ વસ્તુ એક સમય જ રહે, વધારે રહે નહિ એમ માને છે.

‘શ્યાદ્વાદી કહે છે કે જો વસ્તુ સર્વથા નિત્ય જ હોય...’ આત્મા અને પરમાણુ સર્વથા નિત્ય નામ એકરૂપ રહેનાર હોય તો ‘અનેક અવસ્થાનું પલટવું થાય છે તે કેવી રીતે બને છે?’ કહો! સમજાણું? આત્મા ને પરમાણુ એક જ અવસ્થા, એક જ પ્રકારે સર્વથા ટકી રહેલું એકરૂપે જ રહે એવું જો હોય તો અનેક અવસ્થાનું પલટવું. આત્મામાં પણ અનેક દશાનું થવું, પરમાણુમાં પણ અનેક અવસ્થાનું થવું. ‘તે કેવી રીતે બને છે?’ તે શી રીતે થાય? કહો! સમજાણું આમાં?

‘જો વસ્તુને સર્વથા ક્ષણિક માનીએ તો ‘જે વસ્તુ પહેલાં દેખી હતી તે આ જ છે’ એવું પ્રત્યભિજ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે?’ લ્યો! ક્ષણિક જ માને તો પહેલી હતી એની એ આ ચીજ છે. તું પૈસા કાલે લેવા આવ્યો હતો એનો એ તું દેવા આવ્યો છો. સમજાય

છે કે નહિ? કે બીજો છે? વસ્તુ તરીકે. 'જે વસ્તુ પહેલાં દેખી હતી તે આ જ છે...' 'જો વસ્તુને સર્વથા ક્ષણિક માનીએ તો 'જે વસ્તુ પહેલાં દેખી હતી તે આ જ છે' એવું પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે?' આ તમે કાલે આવ્યા હતા ઇ ને? એમ નથી કહેતા? ઇનો ઇ રહ્યો હોય તો ને! તમે કાલ આવ્યા હતા. હા, હું આવ્યો હતો.

'માટે કથંચિત્ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વસ્તુ નિત્ય છે...' જુઓ! આ જૈન દર્શનનું અનેકાંતપણું એ વસ્તુનું જીવનું સત્ત્વ છે. એને અહીંયાં આચાર્ય મહારાજે ઘણું વર્ણવ્યું છે. આ સમજ્યા વિના અજ્ઞાની પોતાની કલ્પનાથી અનેક ધર્મોમાં એકપણું દેખે છે. અનેક ધર્મમાં એકપણું દેખે છે એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ... અનેક દેખાય પણ છતાં વસ્તુની સ્થિતિ જુદી આખી હોય. વસ્તુને જાણતો નથી. નહિતર એમ કહે, એક છે, વળી પોતે એમ ધ્યાન કરવા મથે લ્યો! એનો અર્થ શું થયો? સમજાણું? એક છે, વળી એકકોર બાવો બેસતો હતો. એક છે તો આ શું કરે છે આ? એક જ હોય એને વળી અંદર જોવાનું શું? વળી એને બહારથી ખસવું શું? એક જ આત્મા હોય, એક જ આત્મા હોય એમ માને પછી કહે તમે (આમ કરો). તો આમ શું કરવા કરો છો? અનેકપણું માન્યું છે માટે એકપણું માનવા માટે. પણ અનેકપણું માન્યું ... અનેક થઈ ગયો. પહેલી અવસ્થા આમ હતી તો હવે મારે આમ કરવી છે. એ તો અનેક અવસ્થા થઈ ગઈ. વસ્તુ એક ન રહી. આત્મા એક હોય તો ... એક છે તો પછી આમ શું કરવા કરે છે અંદર? પહેલી અવસ્થા કાંઈક હતી ને બીજી અવસ્થાને બદલાવવા અંદરમાં ધ્યાન કરે છે. એનો અર્થ કે એનો એ રહીને આત્મા બદલે છે એવી અવસ્થા એકમાં બે પ્રકાર છે. વસ્તુ અપેક્ષાએ એક છે અને દશા અપેક્ષાએ અનેક છે. એની એ વસ્તુ અનેક થઈ ગઈ. અનેક ન હોય તો તું આમ કરે છે શું કરવા? સમજે છે શું કરવા? વેદાંત કહે સાચું છે, આ કહે એ ખોટું છે એ તને ક્યાંથી આવ્યું? વેદાંત કહે છે એ જ સાચું છે. ખોટું હતું? ખોટું માનતો હતો ઇ કોણ? બદલી ગઈ અવસ્થા એ કોણ?

'માટે કથંચિત્ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વસ્તુ નિત્ય છે...' કથંચિત્ એટલે ટકવામાં કાયમની અપેક્ષાએ પદાર્થ નિત્ય છે 'અને પર્યાયની અપેક્ષાએ...' બદલવાની અપેક્ષાએ તે વસ્તુ, તેની તે વસ્તુ પણ ક્ષણિક છે. જે અપેક્ષાએ નિત્ય છે તે અપેક્ષાએ ક્ષણિક છે એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ બધા જ્ઞાનના બોલો છે, ભાઈ! જે અપેક્ષાએ નિત્ય છે તે જ અપેક્ષાએ અનિત્ય છે એમ નહિ. વસ્તુ કાયમ ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને પલટવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. ઇની ઇ વસ્તુમાં બે ધર્મો છે. આ કાંઈ ખબર ન મળે એટલે કરો પછી, ત્યાગ કરો ને બેસી જાવ બધું છોડીને એક કોર. શું છોડ્યું પણ? ભ્રમણા તો છોડી નહિ. વસ્તુના સ્વરૂપની સ્થિતિ છે એને તો જાણી નહિ.

'આ રીતે સ્યાદ્વાદ વડે...' સ્યાદ્ એટલે અપેક્ષાએ કથન કર્યા હતા. નિત્ય કહ્યું હતું

એ નિત્યની ટકવાની અપેક્ષાએ. અનિત્ય કહ્યું હતું, ક્ષણિક કહ્યું હતું એ પલટવાની અપેક્ષાએ. સ્યાદ્ કથંચિત્ વાદ વડે સર્વાંગ વસ્તુ, આખી ચીજને ક્ષણિક અને નિત્યને, 'નિર્ણય કરવામાં આવે ત્યારે એકાંત શ્રદ્ધાનો નિષેધ થાય છે.' ત્યારે તેને એકાંત શ્રદ્ધાનો નિષેધ થાય છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? લ્યો! આ શ્રાવકાચાર શરૂ કરવામાં... આમ ગ્રંથનું નામ શ્રાવકાચાર છે. પણ એના પહેલાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું હોય એને જણાવે છે. સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન વિના શ્રાવકપણું, વ્રત આદિ હોતા નથી. હજી પહેલું આના ઠેકાણા નહિ ને શ્રાવકના વ્રત ક્યાંથી આવી ગયા? એમ બતાવે છે. થઈ જાય લ્યો! વ્રત લીધા એટલે પાંચમું ગુણસ્થાન થઈ ગયું. 'જમુભાઈ'! એમ જ હતું, લ્યો! ... વ્રત ત્યાં થઈ ગયું? આ આ બધા છોકરાઓ ખાય વીસ વીસ વર્ષના અને પેલો ડોસો ન ખાય એટલો તો ત્યાગ ખરો ને! એટલું તો વ્રત ખરું ને! ... અંદર સમકિત વિના વ્રત હશે? વ્રત હતા કે દિ'? જેમાં ઠરવું છે એ ચીજ જ કેવી છે (એની ખબર નથી). નિત્ય બદલતી અનંત ગુણનો ધર્મ, પરની અપેક્ષા વિનાની નિરપેક્ષ ચીજ છે, એવો જ્યાં અંદર નિર્ણય નથી કે, જ્યાં ઠરવું છે એ ચીજના ભાન વિના ઠરશે ક્યાં? અને ઠર્યા વિના ચારિત્ર હોઈ શકે નહિ.

'એકાંત શ્રદ્ધાનો નિષેધ થાય છે.' જ્યારે વસ્તુના સર્વાંગ વસ્તુનો નિર્ણય કરે, આખી ચીજનો નિર્ણય કરે કે, આત્મા નિત્ય પણ છે, અનિત્ય પણ છે. બધા બોલ નીચે ભાવાર્થમાં છે. 'ત્યારે એકાંત શ્રદ્ધાનો નિષેધ થાય છે. વળી કેવો છે સ્યાદ્વાદ? 'સકલનયવિલસિતાનાં વિરોધમથન' લ્યો! 'સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત જે વસ્તુનો સ્વભાવ...' જુઓ! 'તેના વિરોધને દૂર કરે છે.' ક્ષણિક અવસ્થાની અપેક્ષાએ, નિત્ય ધ્રુવની અપેક્ષાએ એમ કરીને બધા નયોનો પ્રકાશ એ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. એ વિરોધ દૂર કરે છે. એમ કેમ હોય? એમ કેમ (શું) સાંભળને! રહેવાની અપેક્ષાએ ક્ષણિક છે, ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, એમ વિરોધ દૂર થઈ જાય. કાર્યની અપેક્ષાએ પલટે છે, વસ્તુની અપેક્ષાએ કારણ ત્રિકાળ રહે છે. 'સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત જે વસ્તુનો સ્વભાવ...' જોયું? સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત જે વસ્તુનો સ્વભાવ. વસ્તુનો સ્વભાવ કેવો છે? કે, સમસ્ત નયોથી પ્રકાશિત છે. નિત્ય-અનિત્ય રીતે અનેક આદિ નયોથી વસ્તુનો સ્વભાવ પ્રકાશિત છે, વસ્તુનો સ્વભાવ પ્રકાશિત છે. વસ્તુનો જેવો સ્વભાવ છે એવો સકલનયે પ્રસિદ્ધ છે, પ્રકાશિત છે.

વસ્તુમાં જે આત્મામાં સ્વભાવ, પરમાણુનો સ્વભાવ છે એ નયોથી પ્રકાશિત છે. એ એને નયોથી પ્રકાશિત કરે છે. 'તેના વિરોધને...' અને 'તેના વિરોધને દૂર કરે છે.' પ્રકાશિત કરે છે અને વિરોધને દૂર કરે છે. નિત્ય-અનિત્ય છે? સાંભળને! ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પલટવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. એક ને અનેક... વસ્તુની અપેક્ષાએ એક છે, ગુણ-પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક છે. બધા થઈને અનેક છે એમ નહિ. પોતાની ચીજની અપેક્ષાએ વસ્તુ એક છે અને એના ગુણ ને પર્યાયની અપેક્ષાએ એની એ ચીજ અનેક છે. એક

ને અનેક બન્ને એના ધર્મ છે. વિરોધને દૂર કરનારું સ્યાદ્વાદ અનેકાંત છે. જે અપેક્ષાએ એક કહ્યું તે અપેક્ષાએ અનેક નથી. જે અપેક્ષાએ અનેક કહ્યું તે અપેક્ષાએ એક નથી. બન્નેની અપેક્ષા જુદી છે.

આ તો જ્ઞાનની વાતું આવી ઝીણી. ‘સમયસાર’માં તો ઉપરટપકે વાત આવી જાય. આ તો શ્રાવકાચાર છે ને! એમાં પહેલાં ઇષ્ટદેવ(ને નમસ્કાર કર્યા). ઇષ્ટદેવ કેવા? આવા. જેની પર્યાયમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોક બરાબર જણાય તેવા. પરમાગમ કેવું? કે, અનેકાંત જેનું જીવ છે. બે સાર કીધા. એવા પરમાગમને, એવા શાસ્ત્રને નમસ્કાર કરું છું. ‘પંચાસ્તિકાય’ ...

ભાવાર્થ :- ‘નયવિવક્ષાથી વસ્તુમાં અનેક સ્વભાવો છે.’ નય એટલે જ્ઞાનના એક અંશના પ્રકારથી, ... કહેવું. જ્ઞાનના એક પડખાંથી કહેવું એવા વસ્તુમાં અનેક સ્વભાવો છે, વસ્તુમાં અનેક ધર્મો છે. વિવક્ષાથી એટલે વિવક્ષાથી કહેવું કથની. ‘વળી તેમાં પરસ્પર વિરોધ છે.’ વસ્તુમાં, આત્મામાં ને પરમાણુમાં નિત્ય, અનિત્ય આદિ પરસ્પર વિરોધ પણ છે. હવે દાખલો આપે છે. ‘જેમ કે અસ્તિ અને નાસ્તિનું પ્રતિપક્ષપણું છે,...’ જે આત્મા અસ્તિ છે તે જ આત્મા નાસ્તિ છે. ન હોય ને એમ? હોય એમ કહે છે અહીં તો. ‘જેમ કે અસ્તિ અને નાસ્તિનું પ્રતિપક્ષપણું છે, પરન્તુ જ્યારે સ્યાદ્વાદથી સ્થાપન કરીએ ત્યારે સર્વ વિરોધ દૂર થાય છે.’ જે વસ્તુ અસ્તિ છે તે જ વસ્તુ નાસ્તિ છે. આહાહા...! પોતાની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે ને પરની અપેક્ષાએ નાસ્તિ છે એવો એનો પોતાનો ધર્મ છે. સમજાણું કાંઈ? કોને નવરાશ છે પણ આમાં? આ પહેલો સિદ્ધાંત અસ્તિથી જ ઉપાડ્યો. વિરોધ શું છે? કે અસ્તિ છે, છે તે નથી? છે તે નથી? નથી તે છે? એમ. આ શું? છે તે નથી? નથી તે છે? કે, હા. છે તે નથી એનો વિરોધ દૂર કરે છે અહીં. નથી તે છે એનો પણ વિરોધ દૂર કરે છે. જુઓ! સ્પષ્ટ ખુલાસો કરે છે.

‘પરન્તુ જ્યારે સ્યાદ્વાદથી સ્થાપન કરવામાં આવે ત્યારે સર્વ વિરોધ દૂર થાય છે. કેવી રીતે? એક જ પદાર્થ કથંચિત્ સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ છે,...’ લ્યો! એનો એ આત્મા, એનો એ પરમાણુ, એક જ પદાર્થ કથંચિત્ એટલે કોઈ અપેક્ષાએ, કોઈ અપેક્ષાએ એટલે સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ છે, એમ. જુઓ! આત્મા પોતાના દ્રવ્યથી, પોતાના ક્ષેત્રથી, પોતાના કાળથી અને પોતાના ભાવથી અસ્તિ છે, અસ્તિ છે, છે. એક જ પદાર્થ આત્મા, એમ એક એક પરમાણુ કોઈ અપેક્ષા એટલે પોતાની અપેક્ષાએ—સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ છે. સ્વચતુષ્ટય સમજ્યા ને? ચાર. એનો ખુલાસો નથી કર્યો. એમ દ્રવ્ય. પરમાણુ પણ દ્રવ્ય, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે એના ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પરમાણુ છે, એના કાળની એટલે અવસ્થાની અપેક્ષાએ એ પરમાણુ છે અને એની શક્તિની અપેક્ષાએ પરમાણુ છે.

એમ આત્મા ગુણ-પર્યાયના પિંડરૂપ દ્રવ્યથી છે, ક્ષેત્રથી છે, ક્ષેત્ર એટલે અસંખ્ય પ્રદેશી, પોતાના ક્ષેત્રથી છે અને પોતાની અવસ્થાથી, અવસ્થા છે એનો કાળ, પર્યાય એની અવસ્થા,

એ અવસ્થાથી છે, અવસ્થાથી છે અને પોતાની શક્તિથી છે. શક્તિ એટલે ભાવ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ-એ સ્વચતુષ્ટય. ચાર ચતુષ્ટય પોતાના ચતુષ્ટયથી છે.

‘કથંચિત્ પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપ છે.’ એનો એ આત્મા નાસ્તિરૂપ છે. પરથી નાસ્તિ ન હોય તો પોતાના સ્વરૂપમાં રહી શકે જ નહિ. પર અને એ બે એક થઈ જાય. પોતાની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે, પોતાની અપેક્ષાથી અસ્તિ ન હોય તો જુદો રહે નહિ. પરની અપેક્ષાએ નાસ્તિ ન હોય તો બન્ને એકમેક થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ?

આ એક જ બોલ સમજે ને તો આ બધાના વાંધા ઉડી જાય, લ્યો! આનાથી આમ થાય ને આનાથી આમ થાય. આ ગ્રંથ મેં કર્યો. ગ્રંથના પરમાણુ તો એની પર્યાયથી થયા, એના સ્વકાળથી થયા તો બીજો એને કરે શું? એમ એમાં આવી ગયું. ભાષા બોલ્યા ત્યારે નિમિત્તથી કથન હતું.

એક જ આત્મા નિગોદનો હો કે સિદ્ધનો હો, એમ એક જ પરમાણુ સ્કંધનો હો કે જુદો હો, એ સ્વ પોતાના સ્વ ચાર, પોતાના સ્વ ચાર, સ્વ ચારની અપેક્ષાએ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ છે. કથંચિત્ પરના ચારની અપેક્ષાએ, પરના ચારની અપેક્ષાએ પરના ચાર. લ્યો! પરના પણ ચાર કીધા-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ. જુઓ! શરીરના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા, આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા. વાણીના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા, આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા. કર્મના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા અને આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જુદા. પરચતુષ્ટય નામ તે કર્મના ચાર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ આત્મા નાસ્તિરૂપ છે. કર્મની અપેક્ષાએ આત્મા નાસ્તિરૂપ છે, પોતાની અપેક્ષાએ (અસ્તિરૂપ છે). કહો! સમજાણું આમાં? આમ ન હોય તો વસ્તુ અનેક સિદ્ધ થશે નહિ. અનેક સિદ્ધ નહિ થાય અને વસ્તુમાં અનેક ગુણો પણ સિદ્ધ નહિ થાય.

પહેલાં બે બોલમાં અસ્તિ-નાસ્તિથી ઊતાર્યું. જે વસ્તુ છે તે વસ્તુ નથી. પોતાની અપેક્ષાએ છે ને પરની અપેક્ષાએ નથી. જે વસ્તુ નથી તે વસ્તુ છે. એક પંડિતને પૂછ્યું હતું. તમારા ‘ચંદ્રકાંત’ હતા ને? પૂછ્યું, જડ છે કે નહિ? એક કહીએ તો છે, ન કહીએ તો નથી. આ સ્યાદ્વાદ છે ને જૈનમાં તો? સમજ્યા ને? જડ છે કે નહીં? કહીએ તો છે, ન કહીએ તો નથી. ‘ચંદ્રકાંત’ આચાર્ય હતા ત્યાં. કઈ રીતે પણ? કીધું. એમ હોય? જડ જડપણે છે, જડ પરપણે નથી. જૈનનું આવું સ્યાદ્વાદ ... જડ હોય પણ ખરું અને જડ ન પણ હોય. પણ કઈ રીતે ન હોય? જડ જડપણે તો છે, જડ પરપણે નથી. જડ કહીએ તો છે અને ન કહીએ તો નથી, એનો અર્થ શું પણ? માનીએ તો એક છે ને માનીએ તો અનેક છે, એમ. સમજાણું? એ અસ્તિ-નાસ્તિના બે ભંગ થયા.

હવે ‘કથંચિત્ સમુદાયની અપેક્ષાએ એકરૂપ છે,...’ જુઓ! આત્મા ને પરમાણુ અનંત ગુણનો સમુદાય છે પોતે, એ સમુદાયની અપેક્ષાએ એક છે. કથંચિત્ સમુદાયની અપેક્ષાએ

એકરૂપ છે, પરમાણુ કે આત્મા બધા અનંત ગુણનો સમુદાય છે ને? સમુદાય છે ને? પિંડ. એ અપેક્ષાએ એક છે. એનો એ 'કથંચિત્ ગુણપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેકરૂપ છે.' કહીએ તો એક છે ને કહીએ તો અનેક છે, એમ નહિ. આત્માને માનીએ તો એક જ છે અને આત્મા ન માનીએ તો અનેક જ છે. એમ નહિ. આત્માને માનીએ એટલે એક જ છે ને આત્માને ન માનીએ તો અનેક જ છે. બીજું શું? એમ નહિ. એમાં અનંત ગુણ ને પર્યાયના સમુદાય તરીકે જુઓ તો એક છે અને ગુણ-શક્તિઓ ને પર્યાયના ભેદની અપેક્ષાએ લઈએ તો તે અનેક છે. એનો એ એક ને અનેક છે. સમજાય છે કાંઈ?

સમુદાયની અપેક્ષાએ એક છે, ગુણ-પર્યાયની અપેક્ષા અનેક છે એમ ફેર પડી ગયો. એની એ અપેક્ષાએ એક છે ને એની એ અપેક્ષાએ અનેક છે એમ નહિ. વસ્તુ આ આત્મા પોતાના સમુદાય, ગુણના સમુદાય અપેક્ષાએ એક છે. ગુણ પર્યાય અપેક્ષાએ અનેક છે. એક છે તે અનેક છે પણ ઇ કઈ અપેક્ષાએ? અનેક છે તે એક છે તે કઈ અપેક્ષાએ? અનેક છે તે ગુણ પર્યાયે, એક છે તે સમુદાયે. એમ એનો વિરોધ સ્યાદ્વાદ મટાડી દે છે અને જેવો એનો સ્વભાવ છે તે જણાવે છે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)